

ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՇԵՐՏԱՎՈՐՄԱՆ ՄԵԿՆԱԲԱՆՈՒՄՆԵՐԸ «ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ» ՍՈՑԻՈԼՈԳԻԱՅՈՒՄ

Սոցիալական տարածությունը գործառնապես մեկը մյուսից կախված սոցիալական գործընթացների, սոցիալական հարաբերությունների, սոցիալական պրակտիկների, դիրքորոշումների ու սոցիալական դիրքերի բազմամակարդակ տարածությունն է: Ներկայիս հասարակություններում սոցիալական դիրքը որոշվում է սոցիալական տարածության և ֆիզիկական տարածության վրա անհատների ունենցած արտոնություններով:

XX դարի վերջին քառորդը համարվում է «համաշխարհային պատերազմ տարածությունից անկախ լինելու համար» (Бауман 2004: 18): Հասարակությունը ժամանակի ընթացքում ծնել է ոչ այնքան հասարակական դասակարգերի բախումներ, որքան կոնկրետ գաղափարախոսության ներքո հաստատված գերատիրության իր տրամաբանությունը բնորոշող տարածություններ (Турен 1998: 29): Որքան մարդ անկախ է ֆիզիկական տարածության մեջ տեղաշարժվելու գործընթացում, այնքան նա բարձր դիրքեր է գրավում սոցիալական աստիճանակարգում:

Յուրաքանչյուր հասարակության մեջ անկախ կոնտեքստից ոմանք իրենց բարձր են դասում մյուսներից և տիրապետում են ավելի շատ իշխանության, հեղինակության և հնարավորությունների (Энджел 2007: 537): Որոշ անհատներ միշտ «ավելի հաջողակ են» կամ «ավելի լավ վիճակում են», որպեսզի հասնեն ցանկալիին, քան մյուսները:

«Հասարակական դասակարգի» հասկացությունը ստեղծվել է կապիտալիստա-

կան միկրոտնտեսության շրջանակներում, և գիտության համար անհրաժեշտություն է այն դիտարկել որպես պատմականորեն յուրօրինակ աշխարհամակարգ: Այստեղ սոցիալական շերտավորումը չի դիտարկվում որպես ֆորմալ համակարգ, քանի որ այդ պայմանում այն կորցնում է իրականությունը մեկնաբանելու ունակությունը՝ զերծ մնալով շարժունությունից: Սոցիալական շերտավորումը պետք է դիտարկել որպես անընդմեջ փոփոխվող գաղափարախոսական շղարշով ծածկված էվոլյուցիայի ենթարկվող և փոփոխվող կառույց, քանի որ կարևոր է թե կոնկրետ տարածաժամանակային կոնտեքստում հասարակական որ կառույցին է անհրաժեշտ սահմանել սոցիալական շերտավորումը: Անհատի պատկանելությունը որոշակի սոցիալական դասակարգի ամբողջականությամբ կախված է սոցիալական իրականության մեջ ընկալումներից և համոզմունքներից, սեփական շահերին հետևելուց և նպատակի ու միջոցների միջև կոմպրոմիսներ գտնելուց (Валлерстайн 2001: 59):

Սոցիալական շերտավորումը ենթադրում է սպառողների՝ միմյանց ավելի բարձր կամ ցածր կարգավիճակ կրողների գնահատման ընկալելի աստիճանակարգեր:

Գիլբերտի և Կոուլի մոդելում, ինչպես դասականների մոտ էր, շեշտադրումը կատարվում է տնտեսական տարբերությունների վրա: Ռիչարդ Քուլմենի և Լի Ռեյնոլտսերի մոտեցման մեջ հաշվի է առնվում փոխհարաբերության ձևն ըստ աշխատանքի այն մարդկանց միջև, որոնք իրենց հետ հավա-

սար են ըստ կարգավիճակի կամ էլ սոցիալական աստիճանակարգի ավելի բարձր կամ ցածր սանդուղքի վրա են կանգնած (Gilbert, Kahl, 1982: 16): Սոցիալական կարգավիճակի անհամապատասխանության խնդիրը կապված է որոշ անհատների միաժամանակ ինչպես շատ ցածր, այնպես էլ շատ բարձր կարգավիճակի ցուցանիշներ ունենալու հետ: Ինչպես օրինակ՝ բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների պրոֆեսորը կարող է ունենալ ցածր եկամուտ, բայց բարձր գիտական և մշակութային կրթություն: Այդ մարդիկ չեն ընկնում ոչ մի սոցիալական կատեգորիայի մեջ (Энджел 2007: 549):

Հասարակությունների բարդացումն առաջ է քաշում սոցիալական շերտավորման նոր չափանիշների առաջացում: Անհատի սոցիալական կարգավիճակ որոշելը վերածվում է բարդ և բազմամակարդակ գործընթացի: Սոցիալական տարածության մեջ անհատի դիրքավորումը սոցիալական շերտավորման աստիճանակարգում տեղի է ունենում սոցիալական ինտեգրացիայի միջոցով: Ժամանակակից հասարակություններում սոցիալական ինտեգրացիան իրականանում է ոչ միայն աշխատանքի միջոցով, այլ նաև կրթության և սպառման միջոցով (Touraine 1971: 7):

Երկար տարիներ սոցիալական ոլորտի հետազոտողների կարծիքով հասարակական շերտավորումն ունեցել է երկու՝ ցածր և բարձր մակարդակներ: Սակայն վերջին դարաշրջաններում մարդկությունը գործ ունի շուկայական հասարակությունների հետ, որտեղ հասարակության անդամների միջև համագործակցությունը տեղի է ունենում երեք մակարդակներում՝ ցածր, միջին և բարձր, որն ակնհայտ է դառնում շահագործման ընթացքում: Միջին

մակարդակը յուրօրինակ կապող օղակ է իշխող և իշխվող դասակարգերի մեջ: Այն ստանում է արտադրանքի ավելցուկ՝ ցածր շերտին աշխատացնելու արդյունքում, բայց ենթարկվում է միևնույն բախտին, երբ աշխատացվում է բարձր դասակարգի կողմից: Բարձր դասակարգի ներկայացուցիչները, փորձում են ամեն ինչ անել, որպեսզի պահպանեն հասարակության եռաստիճան մակարդակը՝ իրենց արտոնություններն ու հնարավորությունները ամրագրելու համար, իսկ ստորին մակարդակը փորձում է վերացնել միջին մակարդակը՝ հասարակական կարգը հեշտությամբ փոփոխելու նպատակով (Валлерстайн 2001: 59-62):

Բարձր կամ իշխող դասակարգի սահմանումները վերջին ժամանակաշրջանում ենթարկվել են փոփոխության, քանի որ փոփոխվում են նաև ընկալումները և այն չափանիշները, որոնցով դիտարկվում են հասարակության անդամները: Իշխող դասակարգին են պատկանում այն անհատները, ովքեր մատակարարում և վերահսկում են մասնավոր ներդրումները. այդ անհատները կարող են լինել միայն իրենց կոլեկտիվ ներդրման հետ նույնականացվողները, որոնք կոնֆլիկտի մեջ են մտնում հասարակության սպառման աճ պահանջող և մասնավոր կյանքի փոփոխման կարիք ունեցող անդամների հետ (Touraine 1971: 47): Հասարակական շերտավորման այս երեք մակարդակները կարելի է տեսնել կապիտալիստական համաշխարհային տնտեսության բոլոր ինստիտուտներում (Валлерстайн 2001: 59-62):

Այդպիսի բարդություններից և խառնաշփոթից դուրս գալու ելքերից մեկը «ներկա ժամանակներում հասարակություններում գոյություն ունի հավասարություն» դատո-

դության հաստատումն է: Սակայն այդ հավասարությունը չի կարելի դիտարկել որպես համընդհանուր սոցիալական և քաղաքական հավասարություն: Դասակարգերի գոյությունը հերքելն անհնար է:

Սոցիալական շերտավորման էությունը հասկանալու համար անհրաժեշտ է դիտարկել վերջինիս կառուցվածքը՝ ֆորմացիաների տեսանկյունից: Փոխվում են ժամանակները, փոխվում են ֆորմացիաները, բայց սոցիալական դասակարգերը մնում են անփոփոխ (Wright 1985: 15): Սոցիալական շերտավորումը միշտ էլ գոյություն է ունեցել, խնդիրը միայն այսօր գոյություն ունեցող միջին դասակարգի մեջ է: Այս շերտում գտնվող անհատները մի կողմից թվում է, թե կողմնորոշված չեն իրենց կարգավիճակի վերաբերյալ, մյուս կողմից կազմում են բոլոր հասարակությունների մեծամասնությունը, քանի որ բոլոր առումներով տարբերվում են թե՛ չքավորներից, թե՛ հարուստներից՝ էլիտայից (Арендт 1996):

Սոցիալական շերտավորման յուրահատկությունը ժամանակակից հասարակությունում ավելի ակնհայտ է, երբ դիտարկվում են մշակութային արժեքների տարբերությունները (Touraine 1971: 14):

Յուրքանչյուր սոցիալական դասակարգն անցնում է զարգացման երեք փուլ՝ ստեղծման, կայունության, անկման: Ընդ որում՝ սոցիալական շերտավորման փուլային ընթացքը չունի ցիկլիկ բնույթ՝ յուրաքանչյուր սոցիալական շերտ ստեղծվում է նորովի՝ նախորդի կործանումից հետո: Սոցիալական շերտավորումը որևէ գաղափարի շուրջ մարդկանց կարճաժամկետ ստեղծված միավորում է, այն կազմակերպված երևույթ չէ: Վերջինիս կազմակերպվածությունը արդեն ձևավորվում է էթնոագգերում, որը կարող է օգտագործվել թե՛ կարճաժամկետ, թե՛ երկա-

րաժամկետ պլաններում: Կարճաժամկետ պլանում էթնոագգերի ձևավորումը նպատակ ունի փոփոխելու բարիքների բաշխվածությունը՝ համաձայն որոշակի ինքնաբուխ «ստատուսների»՝ բարեկամություն, լեզվի, կրոն, քաղաքացիություն և այլն (Валлерстайн 2001: 61-63):

Դասական սոցիոլոգիան փորձել է միավորել մշակույթը, սոցիալական կազմակերպվածություններն ու էվոլյուցիան, որպեսզի ձևավորի այն ահռելի մեծության մշակութային, սոցիալական և պատմական անսամբլները, որոնք անվանվում է հասարակություն, բայց ժամանակակից հասարակությունը հնարավոր չէ դիտարկել այդ միասնության ներքո: Ժամանակակից աշխարհը հասկանալու համար անհրաժեշտ է անջատել այդ միավորումները և առավելություն տալ մշակույթին: Ժամանակակից աշխարհում սոցիալական շերտավորման նախապայմանը մշակույթն է: Ժամանակակից մշակույթը ստեղծում է նոր վերաբերմունք աշխարհի նկատմամբ, այն դեպքում, երբ վերաբերմունքը հասարակական կյանքին մնում են անցյալում: Այդպիսի մշակույթն ընդհանուր հասարակական հարաբերությունների համար շրջանակ չէ, այն արժեքների միավորում չէ, և, առավել ևս, «գերիշխող գաղափարախոսություն չէ»: Մշակույթն այսօր իմաստ է, միջոցների և մոդելների ամբողջականություն, որոնցով գերակշռող դասակարգն իրականացնում է իր իշխանությունը՝ ընտրելով վարքային մոդելներ և սոցիալական արժեքներ, որի հետևից կգան հասարակության մեծամասնությունը: Այդպիսով, մշակութային նորմերն ու արժեքները ենթարկվելով վերահսկողության իրենց իսկ ստեղծողների կողմից դառնում են սոցիալական կառուցվածքի կարևորագույն սկզբնապատճառը, որին էլ հետևում են

կոնկրետ գործողությունները: Այսինքն առաջ է գալիս հասարակական գործունեության պատմական մակարդակը (Турен 1998: 17):

Այսօր դասակարգերի բաժանվածությունը պայմանավորված չէ նրանով, թե որքան կապիտալի է անհատը տիրապետում, աշխատում է կամ չի աշխատում, ինչպես է անցկացնում իր ազատ ժամանակը, այսօր կարևորն այն սիմվոլներն են, որոնցից օգտվում է անհատը, քանի որ ժամանակակից աշխարհը սիմվոլների տիրապետության դարաշրջան է: Այսօր աշխատանքը կյանքի ոճ է: Ոչ մի հասարակությունում գոյություն չունի դասակարգային պայքար, քանի որ աշխատանքը վերածվել է կյանքի ոճի: Ամենուր գոյություն ունեցող կապիտալի դեմ պայքարը, գների բարձրացումն ու աշխատանքը կապված են վերջինիս՝ որպես պայքարի ձևի հետ: Այսօր աշխատավորը միայն երևակայում է, թե ինքը պայքարում է դասակարգային անհավասարության դեմ, քանի որ այսօր անհնար է պայքարել, այսօր գոյություն չունի համակարգված գիտակցություն դասակարգերի մասին, այսօր երևակայությունն է որոշում, թե որ դասակարգին է անհատը պատկանում (Бодрийяр 2000: 70):

Սկսած XX դարասկզբից եվրոպական պետության անկումը, արևմտյան ավանդույթների կործանումը, որը վտանգում էր ամբողջ եվրոպական ազգերի գոյությունը, քիչ քանակությամբ կապիտալիստական դասի առկայությունը, որոնց ունեցվածքը կործանել է մնացյալ ամենի ունեցվածքը, սոցիալական շերտավորման հիմնական և կարևորագույն նախապայմանն են (Арендт 2008: 13-38):

Ներկայումս հասարակությունը բաժանված է անձայր սոցիալական շերտերի, որոնց առաջացման հիմնական պատճառը հասարակությունը և լրագրողներն են, նրանք են թելադրում վարվելակերպի կանոնները, նրանք են բաժանում հասարակությունը սոցիալական շերտերի, որոնց ըստ հեռուստատեսության, հնարավոր չէ պատկերացնել մեկն առանց մյուսի, բայց լրագրողը գոյություն չունեցող, վերացական հասկացություն է, քանի որ այն միայն զենք է իշխող քաղաքական և տնտեսական ուժերի միջև՝ սեփական տեսակետներն արտահայտելու համար: Վերջինիս միջոցով է, որ ստեղծվում են տարբեր սոցիալական դասակարգերին բնորոշ սոցիալական շերտերը (Бурдье 1998: 36):

Դասակարգն ազենտների միավոր է, որոնք ունեն նմանատիպ դիրք, որոնք, տեղավորված լինելով նույնական պայմաններում և ենթարկվելով նմանատիպ իրավիճակներին, ունեն բոլոր հնարավորությունները տիրապետել նմանատիպ դիսպոզիցիաներին և շահերին՝ արտադրելով նմանատիպ պրակտիկներ և դիրքեր (Бурдье 2001: 17):

Երբ իրերը, նշաններն ու գործողություններն ազատվում են իրենց գաղափարներից և հայեցակարգերից, գոյից և արժեքներից, ծագումից և նշանակումներից, նրանք կանգնում են անդադար վերարտադրության ճանապարհին: Ամբողջ գոյը շարունակվում է արտադրվել, չնայած արդեն իմաստ չկա գոյության: Այսինքն առաջընթացի գաղափարն ինքն իրենով վերացել է, բայց առաջընթացը շարունակվում է: Հարստության գաղափարը, որը ենթադրում է արտադրություն, կորել է, բայց արտադրությունն ընթանում է ավելի լավ տեմպերով: Եվ երբ վերանում է առաջնային պատկերացումը նրա վերջնական նպատակների մասին, արտադրության ընթացքն արագանում է (Бодрийяр 2000: 12): Այսօր գոյություն չունի ոչ մի դասակարգ, բուր-

ժուազիան վերացել է՝ դրանով իսկ ծնելով անդասակարգ հասարակություն:

Սոցիալական կարգավիճակը, որը զբաղեցնում է անհատը նրան իր կյանքի ողջ ընթացքում ուղղորդող որոշիչ հասկանիչներից է, և նրան ամբողջ հասարակությունից՝ հասարակական հարաբերություններից, ընկալումներից և նվաճումներից առանձնացնող կողպեքի բանալի: Սոցիալական ստատուսը այն դիրքն է, որը զբաղեցնում է անհատը կամ ընտանիքը համապատասխան գերակշռող մշակութային բարիքների ստանդարտների, իրական եկամուտների, նյութական բարիքների և տվյալ կոլեկտիվի գործունեության խմբային ձևերի մասնակցության համար (Бодрийяр 2003: 13):

Սոցիալական շերտավորման կարևորագույն հիմնախնդիրներից մեկը դասակարգային պայքարն է, որն ի սկզբանե ձևավորվել է զարգացած երկրներում, և, հետագայում տարածվել ամբողջ աշխարհում, որտեղից էլ գոյություն ունի «երրորդ աշխարհ» հասկացությունը դեռևս 1847-ական թվականներից, ինչպես նաև «դարձեք քաղաքականության մեջ ամենագոր, իսկ մնացածը կղասավորվի» Քվամե Նկումոնի հայտնի արտահայտությունը (Валлерстайн 2004: 31): Համաձայն Վալլերստայնի այսպիսի դիրքորոշում են ունեցել մինչև այսօր սոցիալիս-

տական շարժումները՝ էթնիկ-ազգային շարժումների համատեքստում, բայց ժամանակները, փոխվում են, հետևաբար փոխվում են ընկալումները, այժմ կարևորագույնը մշակույթն է, մշակութային ժառանգությունը, որը որոշում է նացիոնալիստական շարժումները, ինչպես նաև որոշիչ է տարածության, քաղաքացիության որոշման հարցում և հիմնական է «ազգի» ձևավորման գործընթացում: Ներկայումս աշխարհն ու գիտությունները գործ ունեն աշխարհ-կայսրությունների հետ, որոնք ձևավորվել են առևտրականների շնորհիվ, որոնք ներգրավված լինելով որոշակի շուկայական հարաբերությունների մեջ, ձևավորել են ներկայիս սոցիալական կարգն ու հասարակական կառուցվածքը (Валлерстайн 2001: 19):

Այսպիսով, ժամանակակից հասարակություններում սոցիալական շերտավորումը դինամիկ՝ անընդմեջ փոփոխվող, ձևավորվող, նորովի կազմավորվող և անընդմեջ վերակառուցվող գործընթաց է, որի արդյունքում անհատները սոցիալական տարածության և ժամանակի մեջ դիրքավորվում են ըստ որոշակի աստիճանակարգի՝ պայմանավորված իրենց սոցիալական, տնտեսական, այն է ցուցադրական և մշակութային սպառման հնարավորություններից և ունակություններից:

ՄԵՋ ԲԵՐՎԱԾ ԵՎ ՀՂՎԱԾ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Арендт, Х. (1996). Истоки тоталитаризма. М.: ЦентрКом.
2. Арендт, Х. (2008). Об империализме. Скрытая традиция эссе, 2008. М.: Текст.
3. Бауман, З. (2004). Глобализация. Последствия для человека и общества. М.: Весь Мир. 2004.
4. Блэкуэлл, Р., Миниард, П., Энджел, Дж. (2007). Поведение потребителей. 10-е изд. СПб. Питер.
5. Бодрийяр, Ж. (2003). К критике политической экономии знака. М.: Библион-Русская книга.
6. Бодрийяр, Ж. (2000). Прозрачность зла. М.: Добросвет.
7. Бодрийяр, Ж. (2000). Символический обмен и смерть. М.: Добросвет

8. Бурдые, П. (1998). О телевидении и журналистике. М.: Институт экстремальной социологии.
9. Бурдые, П. (2001). Социология социального пространства. СПб. Алетейя.
10. Валлерстайн, И. (2001). Анализ мировых систем и ситуация в современном мире. СПб. Университетская книга.
11. Валлерстайн, И. (2004). Конец знакомого мира: Социология XXI века. М.: Логос.
12. Турен, А. (1998). Возвращение человека действующего. Очерк социологии. М.: Научный мир.
13. Gilbert, D., Kahl, J. (1982). The American class structure: A new synthesis. New York. Wadsworth
14. Touraine, A. (1971). The Post- Industrial Society Tomorrow's Social History: Classes, Conflicts and Culture in the Programmed Society. Kingsport Press, Tcnncme.
15. Wright, E. (1985). Classes. London. Verso editions.

ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ ՄԵՂԱ

ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՇԵՐՏԱՎՈՐՄԱՆ ՄԵԿՆԱԲԱՆՈՒՄՆԵՐԸ «ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ» ՍՈՑԻՈԼՈԳԻԱՅՈՒՄ

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Չնայած դասական սոցիոլոգիայում հեղինակներն իրենց ուշադրությունը հիմնականում սևեռել են իշխող-իշխվող հարաբերությունների վրա, «Ժամանակակից» սոցիոլոգիայում առավել կարևորվում է միջին դասի ուսումնասիրությունը: Վերջինս ապահովում է սոցիալական աստիճանակարգում երկու բևեռների միջև հավասարակշռությունը: Եթե մինչև 20-րդ դարը տնտեսական հնարավորություններն իշխող դասակարգի

որոշիչ հատկանիշն էին, ապա այսօր սոցիալական շերտավորման ցուցանիշները փոփոխվել են, և առավել կարևորվում են մշակույթը և մշակութային արժեքները:

Հանգուցային հասկացություններ. «Ժամանակակից» սոցիոլոգիա, միջին դաս, սոցիալական շերտավորում, մշակույթ, մշակութային արժեքներ:

THE CONCEPT OF SOCIAL STRATIFICATION IN THE "MODERN" SOCIOLOGY

SUMMARY

Whereas in classical sociology mainly authors paid attention to the overmaster-dependent relationship, in "modern" sociology more attention is paid to the middle class. It provides a balance between the two poles of the social hierarchy. If, till the XX century, the main attribute of the ruling class were economic opportunities, to-

day markers of social stratification has changed and most important is a culture and cultural values.

Key concepts: "Modern" sociology, middle class, social hierarchy, social stratification, culture, cultural values.